

ИНФОРМАЦИЯЛЫК СИСТЕМАЛАР ЖАНА ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ САБАКТАРЫНДАГЫ ТЕРМИНДЕРДИ КЫРГЫЗЧА КТОРУУНУН МААНИСИ ЖАНА ОКУТУУДАГЫ ОРДУ

Бул макалада жаңы терминдерди көп камтыган Информациялык системалар жана Интернет технологиялары сабактарындагы терминдердин кыргызча которулушу жана окутууда тийгизген таасири каралган.

Жогорудагы сабактар боюнча кыргыз тилинде жазылган же которулган окуу китептери жана окуу куралдары жок. Бул сабактар «Колдонмо математика жана информатика», «Эсептөө техникаларынын жана автоматташтырылган системаларын программалык камсыздоо» жана «Информацияларды иштетүүнүн жана башкаруунун автоматташтырылган системалары» адистиктеринде окутулат. Аталган адистиктердин баардыгында кыргыз тилинде окутулуучу тайпалар бар. Бул тайпаларда кыргыз тилинде лекцияларды окууда, студенттердин билимдери терең жана бекем болушу үчүн терминдердин кыргызча которулушу абдан маанилүү. Ошондой эле бул сабактарда лабораториялык иштер да жүргүзүлөт. Лабораториялык иштерде студенттер теорияны практика менен байланыштырат, өз алдынча иштөөсүнө шарт түзөт. Лабораториялык иштерди аткарууда кыргызча терминдердин да өзүнүн орду бар.

Терминдердин так жана кыргызча туура которулушу студенттин билиминин илимий деңгээлин жогорулатуу менен окуу ишмердүүлүгүн интеллектештирет. Бул процесстерди ишке ашырууда кыргызча окулган лекциядагы жана кыргызча өткөрүлгөн лабораториялык иштердеги терминдердин кыргызча которулушунун сапатын анализдөө азыркы учурдун талабы. Информациялык системалар сабагындагы кыргызча которулуп окутулуп жаткан терминдерге көз жүгүртсөк. Информационные системы-информациялык системалар, кайсыл бир булактарда маалымат системалары болуп которулуп жүрөт. Биздин оюбузча информациялык системалар болуп которулганы жөндүү, себеби интернационализм принциби боюнча Европа өлкөлөрүндө да, орус тилинде да информация-информация болуп, система-система болуп которулуп колдонулууда. Кыргыз терминологиясында биз мындай которуп колдонуудан качпашыбыз керек. Жогорудагы терминдер эл аралык терминдер болгондуктан жана кыргыз илим, билимине терең сиңип калгандыктан, информациялык системалар деп окутуу билим берүүнүн сапатын төмөндөтпөйт. Билимди терең берүүдө бүтүндөй аныктамаларды да анализдөө менен алардын туура которулушуна да көз салуу керек. Мисалы: Информациялык системалардын автору Н.В. Макарова болгон окуу китебинен алынган аныктамасын карасак, *информациялык система–коюлган максатка жетүү кызыкчылыгындагы информацияларды сактоо, иштетүү жана берүү үчүн колдонулуучу каражаттардын, усулдардын (методдордун) жана персоналдардын (адамдардын) өз ара байланышкан жыйындысы.*

Бул аныктама сөзмө-сөз которулган. Бул аныктаманын маанисине жараша которуп окутуу жакшы натыйжаны берет деген ойдобуз. Ал үчүн элементтери: компьютерлер, компьютердик тармак, программалардын жыйындысы, маалыматтар базасы, адамдар, ар түрдүү техникалык жана программалык байланыш каражаттары болгон чөйрө информациялык система болорун айтып келип, информациялык системанын негизги максаты информацияларды иштетүүнү, сактоону жана берүүнү уюштуруу экендигине токтолуу менен информациялык системага төмөндөгүдөй аныктама берсе болот:

Информациялык система деп информацияны иштетүүчү, сактоочу жана берүүчү адам-системаны айтабыз.

Бул аныктаманы маанисине жараша ушундай которуп берүү кыргыз тилинде жатык, уккулуктуу жана түшүнүктүү болот. Жогоруда сөзмө-сөз которулган аныктама студенттердин түшүнүүсүндө көптөгөн суроолорду пайда кылышы мүмкүн. Мисалы: коюлган максатка жетүү кызыкчылыгындагы деген сап. Ошондой эле аныктама узун болуп калган түшүнүктөрдүн аныктамалары кыска, так жана таамай болушу керек. Информациялык системалар сабагында кош сөздөрдөн турган терминдерди которууга туура келет, мисалы принятие решение–чечим кабыл алуу, контрольная функция–текшерүү функциясы же текшерүү иштери, учетная функция–каттоо функциясы, организационная функция–уюштуруу функциясы, операционный уровень–аракеттер

деңгээли, функциональный уровень–функционалдык деңгээл, персонал организации–уюмдардын же мекемелердин кызматкерлери. Информациялык системалардын түзүлүшү деген теманы окутууда подсистема деген терминди системанын бөлүгү же камтылган системада деп которуу максатка ылайык. Кээ бир учурларда сөзмө-сөз которуп алып колдонушат айталы системанын алды ж.у.с. мындай котормону студенттер түшүнбөйт. Камтылган системанын аныктамасын сөзмө-сөз которуу да орун алууда. *Камтылган система–бул системанын бөлүгү, кандайдыр бир белгилери боюнча бөлүнгөн.* Бул котормодо сүйлөмдөрдүн түзүлүшү туура болбой калган. *Камтылган система–бул, кандайдыр бир белгилери боюнча алынган системанын бөлүгү–деп которулуп окулса максатка ылайык болот.*

Информациялык системалардын түзүлүшү жөнүндө билим берүүдө техническое обеспечение, математическое обеспечение, программное обеспечение, информационное обеспечение, организационное обеспечение жана правовое обеспечение деген кош терминдер кезигет. К. Юдахиндин «Орусча-кыргызча сөздүгүндө» «обеспечение» деген сөз «камсыздоо» «жабдуу» деп которулган. Бул сөздөрдүн «жабдуу» деген сөзүн колдонуу туура болоор эле. Информациялык системалардын программалык жабдылышы, техникалык жабдылышы, математикалык жабдылышы, информациялык жабдылышы деп окутсак студенттер үчүн түшүнүктүү да кулакка уккулуктуу да болот. Себеби студенттер үчүн ар бир термин кандайдыр бир ой пикирди, маанини же түшүнүктү бериши мүмкүн. Ушул эле сабакта «банки информации» бул кош терминди которбостон эле «информациялар банкы» деп алып жүрүшөт, кыргызча «информациялар кампасы» деп которсо болот. Себеби орус тилинде «основой банка является база данных» деп берет, демек бул жерде кампанын негизин маалыматтар жыйындысы түзөрүн айтып жатат, демек кампа термини кандайдыр бир маалыматтардын жыйындысынан турарын студенттер түшүнөөр эле.

Интернет технологиялары сабагындагы терминдерди кыргызча которуу көп эмгекти талап кылат. Терминдердин ички формасын сактоо принциби, орусча терминдерди кыргызча которууда чоң ролду ойнойт, мисалы: окно – терезе, память – эс, страница – барак, событие – окуя, отладчик – түзөткүч, ондогуч, доступ – жетүү, запрос – сурамжылоо, перебор – иргөө, формат – калып, преобразование - өзгөртүү, ключ – ачкыч, конкатенация – бириктиргич, маскировка – жашыруу.

Жасалма терминди түзбөө же орусча терминин колдонуу принциби, бул принцип эгер орус тилиндеги термин үчүн кыргыз тилинде ылайыктуу термин түзүү кыйын болсо же ал терминди которуп колдонгондо туура маани бербесе ал терминдерди которбостон эле орусчасын алуу керек. Мисалы, жогорку сабактардагы интерпретатор, сценарий, компиляция, индекс, функция, оператор, логика, операнды, код, бит, байт, браузер, процедура, эксперт, интерфейс, архитектура, интернет, алгоритм, программа ж.у.с. Интернет технологиялары сабагында лекция окууда жана лабораториялык сабактарды өтүүдө терминдерди кыргызчага которууда өтө аяр мамиле жасоо керек, себеби бул сабакта жаңы илимий-техникалык терминдер көп камтылган. Мисалы: скриптовые, тэг, побитовые, конкатенация, апплет, веб-сервер, веб-браузер, компилятор, сервлет, хостинг, трафик ж.у.с.

Интернет технологиялары сабагында интернет термининин маанисин студенттерге кеңири берүү керек. Интернет термини эки сөздөн куралган латынча inter – арасында, ортосунда, ал эми англисче net – тармак, түйүн деген сөздөрдү билдирет. Демек, *Интернет - бул глобалдуу жалпыга маалымдуу компьютердик тармак.* Интернет өз ара байланышкан камтылган компьютердик тармактардан турат. Бул тармактын иштөөсүн жөндөп турган стандарттык эрежелери бар. Бул эрежелер протоколдор деп аталышат. Интернет тармагынын пайда болушун 1969-жылы АКШда түзүлгөн ARPAnet компьютердик тармагы түзөрүн сабак учурунда берсе, студенттер интернет термини жөнүндө кеңири маалымат алышат эле.

Жогорудагы терминдерди кыргызчага которууда так таамай маанисин берүүчү сөздөр жокко эссе жана терминдердин орусча котормосу да жок. Ошондуктан, интернационализм принцибине таянып, ушундай эле терминде колдонуу керек. Бирок окуу процессинде бул терминдердин кайдан келгендигин жана мааниси кандай экендигин кыргыз тилинде түшүндүрүп коюу зарыл. Мисалы скрипт сөзү script деген англис сөзүнөн келип чыккан сөзмө сөз которгондо сценарий дегенди билдирет. Скрипт – деп сценарийдин программасын же программалык файлын айтабыз. Скрипттер интернет технологиясында кеңири колдонулган түшүнүк. Бул түшүнүктүн жардамы менен колдонуучу, маалыматтар базасына кайрыла алат. Ошондой эле өзүнө жакын маанилерине түшүндүрмө берилет. Азыркы учурда скриптер бардык веб-сайттарда кезигет. Интернет тилдеринин ичинде скрипт тилдери өзүнчө орунду ээлейт. Скрипт тилдерине JavaScript, CGI (Common Gateway Interface) жана Perl тилдери кирет.

Скрипт технологияларын колдонуу анын жөнөкөйлүгү жана популярдуулугу менен айырмаланат. Ушул эле сабакта CGI – скрипт деген түшүнүк кезигет, бул түшүнүктү Web – серверде кардардын суроо – талабын аткара турган программа экендигин айтып кетүү керек. Ошондой эле CGI тилинде түзүлгөндүгүн кошумчалай кетүү да талапка ылайык.

Тега деген сөздүн чечмеленишин карайлы, бул термин HTML тилинде программа түзүүдө колдонулат. HTML тили Hyper Text Markup Language деген англис сөздөрүнүн баш тамгаларынан түзүлгөн кыргызчага которулушу гипертексттик белгилердин тили дегенди билдирет жана ГТБТ деп кыскартып колдонуу жарабайт. Тега термини жөнөкөй веб-баракчаларды түзүүдө программалардын элементи катары колдонулат, б.а., интернет тилдеринин синтаксисттик элементтери. Мисалы, тегалардын колдонулушу: <HTML>, <HEAD>, <TITLE>, <BODY>. Демек, тега катары буйруктарды бурчтук кашаларга алынып жазылышын түшүнөбүз.

Ал эми апплет термини applet деген англис сөзүнөн келип чыккан, сөзмө сөз которгондо «тиркеме» дегенди билдирет. Апплет – деп Ява тилинде жазылган чакан программаларды түшүнөбүз.

Биз жогорудагыдай эле апплет сөзүн тиркеме сөзүнө которуп колдоно албайбыз, себеби тиркеме сөзү апплеттин толук маанисине ылайык келбейт. Экинчиден, бардык орус тилдүү адабияттар апплет сөзүн орусчага которбой, эл аралык термин катары олдурууда.

Апплеттердин пайда болушуна, HTML тилинде жазылган веб – баракчаларындагы динамикалык кыймыл-аракеттерин берүү мүмкүн эместиги себеп болду. Апплеттердин кемчилиги веб-баракчаларда циклдүү иш аракеттерди жүргүзүү мүмкүн эмес, ошол себептен скрипттердин келип чыгышына шарт түзүлдү. Демек скрипттер ар кандай шарттарга көз каранды болгон тексттерди, маектешүү терезелерин, циклдерди колдонуу менен веб-баракчаларына чыгара алат. Серверде аткарылуучу Ява-программасын колдоо үчүн атайын программалык интерфейс иштелип чыккан, ушул программаны сервлеттер деп аташкан. Демек, сервлет термининин келип чыгышын окутууда ушундай түшүндүрсө болот.

Провайдер англис сөзүнөн алынган provider – жабдуучу дегенди билдирет. *Провайдерлер катары интернетке кирүүнү камсыз кылган компанияларды аташат.* Бул терминди да кыргызча жабдуучу деп которуп окута албайбыз, себеби бардык адабияттарда жана программалык жабдылыштарда орусча жана башка тилдерде провайдер деп колдонушат. Сабак берүүдө биз бул терминдерди да ушундай эле колдонуп маанисин жогоркудай кылып түшүндүрүп койсок жетиштүү.

Браузер түшүнүгүн карасак, анда жогоркудай эле абалга туш келебиз. Сабак учурунда браузер – бул веб – баракчаларды көрүүгө алар менен иштөөгө, жергиликтүү тармактарда жана интернет тармагында файлдар менен иштөөнү ишке ашырган программа экендигин айтып кетүү керек. Дагы бир термин *хостинг – бул локалдык же интернет тармагындагы серверге информацияларды жайгаштыруу үчүн орун берүүчү кызмат же ишти түшүнөбүз.* Ошондой эле трафик термини, англисче traffic – кыймыл деп которулат, бул терминди да ушул эле терминде окутуу керек, себеби Европада жана өнүккөн өлкөлөрдө трафик терминин колдонушат. Бул терминдин мааниси бирдик убакыттын ичинде кандайдыр бир сайтка катышуучулардын санын билдирет.

Жогорку терминдерди окутууда студенттерди компьютердик тармактардан алыстатып албаш үчүн ошол эл аралык терминдерде эле окутуп, маанилерин гана тереңдетип түшүндүрүп койсо талапка ылайык болот. Түшүнүктөрдү жана ага ылайык келген терминдерди окуп үйрөнүү ар бир предметти окутууда милдетүү болуп саналары түшүнүктүү. Студенттердин жана окуучулардын эсинде ар бир термин менен кандайдыр бир белгиленген ой-пикир, маани, түшүнүк берилүүгө тийиш. Терминдерди орду менен пайдалануу туура жана маданияттуу сүйлөөнүн негизги шарты болуу менен жаштардын терең билим алуусуна шарт түзөт.

Жогорудагы сабактардын лекциясын кыргыз тилинде окутууда сөзсүз түрдө орусча окуу китептерден көп терминдерди кыргыз тилине которууга туура келет, ошондуктан кыргыз тилиндеги терминдер базасын түзүү азыркы учурдун талабы.

Адабияттар

1. Мусаев С.М. Об упорядочении и унификации кыргызской математической терминологии. –Ф., 1965.
2. Мусаев С.М. Кыргыз математика тилин өркүндөтүүнүн маселелери. –Ф., 1972.
3. Эркинбаев М.А., Искаков Р.Т., Мукамбетова С.А., Асанова З.А. Информатиканын кыргызча терминдеринин айрым бир маселелери. //Известия КГТУ им. И Раззакова, №18, 2009.